

ПАМ'ЯТЬ АРХЕОЛОГІЇ

Микола Львович Ернст

І. М. Храпунов

5 жовтня 1989 року виповнюється 100 років з дня народження Миколи Львовича Ернста. Про його діяльність повідомляє лише радянська історична енциклопедія¹ та коротка ювілейна замітка чл.-кор. АН УРСР С. М. Бібікова². Сергій Миколайович працював під керівництвом М. Л. Ернста ще в студентські роки³ і з того часу не забував про свого старшого товариша. Під час довгих років ув'язнення М. Л. Ернста тільки С. М. Бібіков — єдиний з археологів — підтримував з ним зв'язок. У Кримському обласному державному архіві зберігається книга С. М. Бібікова «Раннетрипольское поселение Лука-Врублевская на Днестре» з дарчим написом, яку він надіслав М. Л. Ернсту на заслання. Слід відзначити, що і М. Л. Ернст дуже тепло згадував свого учня і жалкував, що Сергій Миколайович не став його послідовником у вивченні Чокурчі⁴.

Вершина творчої активності М. Л. Ернста припадає на 1920—1930-і роки, — час не зовсім вдалий для досліджень в галузі археології, — сподіватись на фундаментальні публікації майже не доводилось. Тому статті М. Л. Ернста в переважній більшості опубліковані в малодоступних виданнях. Багато з написаного взагалі не вдалося видрукувати. Трагічно склалась особиста доля М. Л. Ернста, у розквіті сил відірваного від праці. Внаслідок цього вченого швидко забули і його вклад в науку залишився не поцінованим.

М. Л. Ернст народився у Києві. Незабаром сім'я Ернстів переїхала в м. Глухів, де Микола навчався у гімназії. Освіту він продовжив у Берлінському університеті. Там же в Берліні у 1911 р. він захистив магістерську дисертацію «*Veriehungen zu den Krim-tataren unter Iwan III*» і написав свою першу статтю⁵. У 1912 р. М. Л. Ернст повертається на батьківщину, стає бібліотекарем у бібліотеці Київського університету, але не залишає наукової праці. На той час він особливо цікавився російською історією⁶. У 1918 р. М. Л. Ернст працює бібліотекарем публічної бібліотеки в Петрограді, а в жовтні цього ж року переїжджає до Сімферополя. У Криму його діяльність пов'язана з Таврій-

¹ СИЭ.— М., 1976.— Т. 16.— С. 530.

² Бібіков С. М. Микола Львович Ернст (до 75-річчя з дня народження) // Археологія.— 1964.— Т. XVI.— С. 232—233.

³ Друга конференція археологів СРСР в Херсонесі.— Севастополь, 1927.— С. 42.

⁴ Письмо Н. Л. Эрнста — С. Н. Олтаржевской // КОГА.— Р-3283.— Оп. № 1.— Ед. хр. № 18.

⁵ Ernst N. Die ersten Ein fälle der Krymtataren in Südrussland // Zietchrift für osteuropäische Geschichte.— 1912.— Band III.— Heft. 1.

⁶ Эрнст Н. Л. Путивль и его посад в первой половине XVII в.— К., 1914.

ським університетом, де він спочатку був бібліотекарем, потім приват-доцентом, а з жовтня 1920 р.— професором на кафедрах російської історії та німецької мови. Не залишаючи університет, М. Л. Ернст влаштується до Центрального музею Тавриди (нині Кримський краєзнавчий музей) і працює там з 1921 по 1937 рр. завідуючим археологічним відділом і заступником директора з наукової роботи. Одночасно він бере найактивнішу участь у роботі Кримського комітету у справах музеїв і охорони пам'яток мистецтва, старовини та народного побуту (Кримохрис); є постійним секретарем, а пізніше й головою Таврійського товариства історії, археології та етнографії.

У 1937 р. Микола Львович був змушений припинити роботу — його несподівано звільнили з музею, а на початку 1938 р. заарештували. У 1940 р. його силоміць звинуватили у протизаконних діях. Потім свідчення М. Л. Ернста перевірили, визнали їх хибними і за подання фальшивих свідчень його засудили до восьми років позбавлення волі. Покарання М. Л. Ернст відбував у Горьківській області, де працював лісорубом. У 1948 р. його звільнили, але незабаром знову заарештували і на п'ять років заслали у табір. З 1953 р. по 1956 р. Микола Львович мешкав в м. Прокопівську Кемеровської області як спецпоселенець. Помер він від інфаркту, коли отримав дозвіл повернутись у Крим — не витримав нервового потрясіння.

Коротко описавши життєвий шлях М. Л. Ернста, спробуємо звернутись до його наукової діяльності. Після переїзду в Крим 1918 року М. Л. Ернст відразу береться до вивчення археологічних пам'яток. У надзвичайно важких умовах громадянської війни, розрухи, голоду він безперервно займався пошуком старожитностей. С. М. Бібіков згадував, що Миколу Львовича, який ні за яких обставин не припиняв археологічних розвідок, неодноразово заарештовували, то червоні, то білі, то зелені, але кожного разу відпускали — очевидно, вважаючи його просто диваком. У 1920-і рр. М. Л. Ернст плідно працював у Кримській палеолітичній експедиції. Під керівництвом Г. О. Бонч-Осмоловського він набув необхідних знань і досвіду польової роботи. Кримська палеолітична експедиція займалась розкопками і розвідками пам'яток різних часів, і це, напевне, сприяло формуванню майже унікальних якостей М. Л. Ернста як дослідника — пізніше він однаково успішно вивчав різні епохи — від палеоліту до пізнього середньовіччя. Ті пам'ятки, в розкопках яких у 1920-і рр. брав участь М. Л. Ернст, перелічені в спеціальній публікації⁷. Найвизначніше дослідження, здійснене під його керівництвом — розкопки мустьєрської стоянки в гроті Чокурча поблизу Сімферополя. Цю пам'ятку відкрив С. І. Забелін у 1927 р., а в 1928—1936 рр. розкопки тривали під керівництвом М. Л. Ернста. Результати досліджень опубліковані лише в двох невеликих статтях⁸, на які тепер посилаються у всіх працях з кримського палеоліту, а також у популярній книзі⁹. Великий за обсягом, майже готовий до видання рукопис і більша частина польових матеріалів про Чокурчу зникли під час арешту М. Л. Ернста (а не під час Великої Вітчизняної війни, як інколи вважають)¹⁰. Колекція зберігалась, головним чином, в геологічному кабінеті Кримського педінституту і доля її невідома¹¹.

У різні роки М. Л. Ернст досліджував в охоронних цілях кургани, розташовані у Північному Криму і на околицях Сімферополя. Одне з поховань епохи бронзи в кургані біля с. Бахчи-Елі було перекрите плитою, орнаментованою зображеннями культових сцен, у тому числі най-

⁷ Эрнст Н. Л. Летопись археологических раскопок и разведок в Крыму за 10 лет (1921—1930) // ИТОИАЭ.— Симферополь, 1931.— Т. III.

⁸ Эрнст Н. Л. Раскопки палеолитической стоянки в Чокурчинском гроте у Симферополя // ИТОИАЭ.— Симферополь, 1929.— Т. III; Эрнст Н. Л. Четвертичная стоянка в пещере у дер. Чокурча в Крыму // ТАИЧПЕ.— 1934.— Вып. 5.

⁹ Эрнст Н. Л. Люди ледникового периода в Крыму. Научно-популярный очерк.— Симферополь, 1930.

¹⁰ Колосов Ю. Г. Белая скала.— Симферополь, 1977.— С. 8, 9.

¹¹ Письмо Н. Л. Эрнста— С. Н. Олтаржевской.

давніших з відомих у Східній Європі, орними знаряддями¹². Скіфські поховання з розкопок М. Л. Ернста частково опубліковані¹³. Деякі відомості про них збереглися в архівах.

Особливу увагу М. Л. Ернста привертали пізньоскіфські пам'ятки. Він був першим, хто, за висловом П. М. Шульца, «... у культурі пізніх скіфів відзначив неповторну своєрідність»¹⁴. Загальновідомо, що під керівництвом М. Л. Ернста у 1926 р. були проведені перші широко-масштабні розкопки столиці пізньоскіфської держави¹⁵. Наступного року він розкопав два вирубаних у скелі склепи на некрополі пізньоскіфської столиці. Стіна одного з склепів була прикрашена унікальним рельєфом вершника-скіфа¹⁶. М. Л. Ернст досліджував друге за обсягом пізньоскіфське городище Кермен-Кир. Результати цих робіт не опубліковані, але використовуються сучасними дослідниками завдяки збереженому звітові¹⁷. Відомо також, що М. Л. Ернст досліджував городище поблизу с. Мамут-Султан (нині Добре)¹⁸ і с. Джафар-Берди (нині Дружне)¹⁹. У 1927 р. місцеві мешканці частково зруйнували пізньоантичний могильник Нейзац. М. Л. Ернст встиг дослідити два склепи і тим самим поклав початок вивченню цікавої пам'ятки, яка відбила складні етнічні процеси, що відбувались у Криму в другій половині III—IV ст. н. е.²⁰ Приблизно до цього ж часу відноситься могильник, відкритий М. Л. Ернстом у долині р. Качі (дослідник розкопав ще один склеп)²¹. Із середньовічних пам'яток він розкопав лише склепи в урочищі Узен-Баш в Байдарській долині²².

Протягом свого життя в Криму М. Л. Ернст регулярно займався археологічними розвідками. У 1924 р. він дослідив, описав і зробив візуальний план городища біля с. Ягмурча (нині Залісся), вірно визначивши його культурну приналежність на основі підйомного матеріалу²³. У 1929 р. він дослідив городища Солов'ївка (відоме ще членам ТУАК²⁴) і Хан-Елі²⁵. В архіві Кримського краєзнавчого музею збереглися протоколи засідань Таврійського товариства історії, археології та етнографії, у яких зберігаються відомості про деякі скіфські пам'ятки²⁶. Зокрема, М. Л. Ернст повідомив про городище в Холодній Балці (очевидно, йдеться про Таш-Джерган) (Протокол від 16 жовтня 1923 р., арк. 6). Разом з С. І. Забніним він доповів про скіфські поховання в

¹² Ця знахідка неодноразово публікувалась. Див.: Краснов Ю. А. Древние и средневековые пахотные орудия Восточной Европы.— М., 1987.— С. 79, 80 (з вказівкою на попередні публікації).

¹³ Трошцкая Т. Н. Погребения у села Белоглинки // СА.— 1957.— № XXVII; Трошцкая Т. Н. Находки из скифских курганов Крыма, хранящиеся в областном краеведческом музее // ИАДК.— К., 1957.— С. 175—189; Крис Х. И. О впускных погребениях эпохи раннего железа в курганах долины Салгира // СА.— 1976.— № 2.— С. 242; Скорый С. А. Скифский курган с катакомбами в Северном Крыму // ДСС.— К., 1982.

¹⁴ Шульц П. Н. Позднескифская культура и ее варианты на Нижнем Днепре и в Крыму // ПСА.— М., 1971.— С. 131.

¹⁵ Эрнст Н. Л. Неаполь Скифский (к столетию со времени первых раскопок) // Вторая конференция археологов СССР в Херсонесе.— Севастополь, 1927.

¹⁶ Эрнст Н. Л. Отчет о раскопках в Крыму // Архив ЛОИА.— Ф. 2.— Оп. 1.— 1927.— № 146.— Л. 13.

¹⁷ Колтухов С. Г. Об оборонительных сооружениях цитадели городища Красное (Кермен-Кыр) // СА.— 1986.— № 1.

¹⁸ Эрнст Н. Л. Летопись археологических раскопок...

¹⁹ Археологические экспедиции ГАИМК и АН СССР в 1919—1956 гг.— М., 1962.— С. 42.

²⁰ Высотская Т. Н., Махнева О. А. Новые позднескифские могильники в Центральном Крыму // Население и культура Крыма в первые века н. э.— К., 1983.— С. 73, 74.

²¹ Кутайсов В. А. Городище первых веков н. э. на горе Таш-Тепе в Крыму // Там же.— С. 147, 148.

²² Эрнст Н. Л. Отчет о раскопках в Неаполисе и в Байдарской долине // Архив ЛОИА.— Ф. 2.— Оп. 1.— 1926.— № 198.

²³ Эрнст Н. Л. Городище у деревни Ягмурча у Симферополя // Архив ЛОИА.— Ф. 2.— Оп. 1.— 1924.— № 110.

²⁴ ИТУАК.— 1903.— № 35.— С. 57, 58.

²⁵ Эрнст Н. Л. Летопись археологических раскопок...

²⁶ Протоколы заседаний Таврического общества истории, археологии и этнографии // Архив Крымского краеведческого музея.— КП-24584.— Д-9516.

Зміїній печері, відзначивши розташовані над нею кільцеві вали (Протоколи від 22 червня 1924 р., арк. 12, і від 24 березня 1926 р., арк. 75). У плани дослідника входило суцільне дослідження річок Малий Салгир, Бештерек, Зуя, Бурульча, Сари-Су, Біюк- і Кучук-Карасу, Індол²⁷. Невідомо, наскільки здійснились ці задуми, але серед пізньоскіфських пам'яток, відомих М. Л. Ернсту і перелічених у книзі В. Ф. Гайдукевича, названо 15 городищ і 3 могилини²⁸. Деякі з них і досі відомі лише за назвами.

М. Л. Ернст протягом кількох років вивчав одне з найбільших у Криму «печерних міст» Ескі-Кермен. Підсумком цієї праці є велика стаття, яка прояснила ряд надзвичайно заплутаних на той час проблем середньовічної Таврики²⁹.

У 1935—1937 рр. М. Л. Ернст разом з Я. П. Бірзгалом і С. Д. Коцюбинським за завданням Алупкинського музею здійснив величезну роботу по дослідженню пам'яток Південного берега Криму. У даному випадку його цікавили всі пам'ятки археології та архітектури від доби палеоліту до ХІХ ст. Кожна первісна стоянка, таврська поховальна споруда, середньовічне укріплення, будівля нового часу, що заслуговували на увагу, детально описувались, фотографувались, робились їх архітектурні обміри. Було одержано дуже цікавий, за відгуками співробітників М. Л. Ернста, архів, який згодом передано на зберігання до Алупкинського музею³⁰. Микола Львович встиг опублікувати лише короткий опис здійсненої роботи³¹, а архів, напевно, загинув під час евакуації Алупкинського музею у роки Великої вітчизняної війни. Але навіть із лаконічних нотаток зрозуміло, яка велика робота була проведена. Кількість описаних таврських кам'яних ящиків нараховується сотнями, а середньовічних ісарів — десятками. Багато з них були невідомі попереднім дослідникам, у т. ч. і П. І. Кеппену. Цікаво, що М. Л. Ернст робив і досить суттєві історичні висновки, які не співпадали із загальноприйнятими і підтвердились через багато років. Наприклад, він заперечував наявність таврських доримських стін Харакасу, а укріплення на Аю-Дазі відносив до доби середньовіччя.

Незважаючи на велику завантаженість археологічними дослідженнями, М. Л. Ернст не забував свого старого, ще студентського, захоплення російсько-татарськими відносинами. В одній праці він досліджував епізод російсько-татарсько-генуезьких відносин, який відбувся незадовго до захоплення Криму турками³². В іншій — у результаті глибокого місцевознавчого та історичного аналізів — йому вдалося довести, що знамениті Залізні двері Бахчисарайського палацу були збудовані 1503 року талановитим італійським архітектором Алевізом Новим, який зупинявся у Криму по дорозі до Москви³³. У Москві Алевіз уславився, збудувавши багато церков, у т. ч. Успенський собор.

У 1936 р. вийшла з друку книга німецького історика Тунманна³⁴. Переклад цієї книги ще до революції виконала сестра відомого вченого О. Л. Бертьє-Делагарда С. Л. Белявська. М. Л. Ернст, який добре во-

²⁷ *Ернст Н. Л.* Письмо в Главнауку НКРроса РСФСР // Архив ЛОИА.— Ф. 2.— Оп. 1.— 1930.— № 143.— Л. 3.

²⁸ *Гайдукевич В. Ф.* Боспорское царство.— М., 1949.— С. 530, 531.

²⁹ *Ернст Н. Л.* Эски-Кермен и пещерные города Крыма // ИТОИАЭ.— Симферополь, 1929.— Т. III.

³⁰ *Письмо Я. П. Бирзгала С. Н. Олтаржевской* // КОГА.— Р. 3283.— Оп. № 1.— Ед. хр. № 22.

³¹ *Ернст Н. Л.* Археологическое исследование в Крыму в 1935 г. // Литература и искусство Крыма.— 1936.— Кн. 2; *Ернст Н. Л.* Обзор археологических исследований в Крыму в 1935 г. // СА.— 1937.— № 3.— С. 244; *Ернст Н. Л.* Исторические и археологические памятники Южного берега Крыма // Социалистическая реконструкция Южного берега Крыма.— Симферополь, 1936; *Паничкина М. З.* Обзор археологических находок по газетным сообщениям в 1934—1935 гг. // СА.— 1937.— № 3.— С. 267.

³² *Ернст Н. Л.* Конфликт Ивана III с генуэзской Кафой (К истории московско-крымской торговли и происхождения казачества) // ИТОИАЭ.— Симферополь, 1927.— Т. I.

³³ *Ернст Н. Л.* Бахчисарайский ханский дворец и архитектор Великого князя Ивана III фрязин Алевиз Новый // ИТОИАЭ.— Симферополь, 1928.— Т. II.

³⁴ *Тунманн.* Крымское ханство.— Симферополь, 1936.

лодів кількома іноземними мовами, доповнив і відредагував цю книгу, написав до неї науковий коментар і сприяв появі видання, що стало цінним джерелом для дослідників, які вивчають історію Криму.

Слід згадати й організаційну та просвітницьку діяльність М. Л. Ернста. Він був без сумніву найенергійнішим членом Таврійського товариства історії, археології та етнографії. Зберігся список доповідей, прочитаних ним на засіданнях товариства. М. Л. Ернст виступав практично на кожному засіданні з широкого кола питань. Чотири томи «Известий» товариства були видані за його допомогою. Він же був одним з авторів першого після революції путівника по Криму³⁵. Працюючи в музеї і намагаючись удосконалити його експозицію, М. Л. Ернст розроблює методику вирізки стародавніх поховань і навіть здійснює перші спроби у цьому напрямку³⁶. Як відомо, перші археологічні конференції всесоюзного масштабу відбулись у Криму — 1926 р. у Керчі, 1927 р. в Херсонесі. М. Л. Ернст приймав активну участь в обох. Він був членом різних організаційних та редакційних комітетів, зробив кілька доповідей, які викликали підвищений інтерес, був учасником дискусій³⁷.

М. Л. Ернста цікавили також етнографічні сюжети. Алушкинський музей здійснив видання збірника кримсько-татарського фольклору, упорядником якого був Микола Львович³⁸. Неодноразово він виступав по радіо і в місцевій пресі, зокрема в журналі «Література та мистецтво Криму», розповідаючи про археологічні відкриття в Криму й популяризуючи пов'язані з Кримом сюжети античної літератури.

На закінчення, в допомогу майбутнім дослідникам, скажемо кілька слів про архіви, в яких зберігаються документи, що мають відношення до М. Л. Ернста. В архіві ЛВІА знаходяться всі звіти про археологічні розкопки М. Л. Ернста, а також його листування з ГАІМК з приводу організації археологічних робіт у Криму. Дублікати деяких звітів, а також частина польових матеріалів є в архіві Кримського краєзнавчого музею в Сімферополі. Тут також знаходяться вже згадувані протоколи засідань ТОІАЕ. У фондах Кримського краєзнавчого музею зосереджені практично всі знахідки з розкопок М. Л. Ернста (Чокурча, Неаполь та інш.), які збереглись на сьогодні. Найбільше зібрання документів про М. Л. Ернста має Кримський обласний державний архів. Тут зберігається ряд окремих відбитків статей М. Л. Ернста, список наукових праць (автограф), його фото з членами сім'ї і співробітниками, особисті документи. Збереглися також листи Миколи Львовича, які він писав дружині С. М. Олтаржевській із слання. У листуванні С. М. Олтаржевської з деякими істориками та археологами (акад. Є. М. Жуковим, С. М. Бібіковим та інш.) є відомості з біографії М. Л. Ернста. В архіві знаходиться рукопис М. Л. Ернста «Джерела вивчення історії Криму», в якому зроблена спроба огляду документів, що стосуються усіх періодів кримської історії³⁹.

Одержано 28.01.89.

³⁵ *Путеводитель по Крыму*. — Симферополь, 1923.

³⁶ *Эрнст Н. Л.* К технике вырезки древних погребений // Сборник в честь В. А. Городцова. — М., 1929.

³⁷ *Бюллетени конференции археологов СССР в Керчи, 1926. II Конференция археологов СССР в Херсонесе*. — Севастополь, 1927.

³⁸ *Сказки и легенды татар Крыма*. — Симферополь, 1936.

³⁹ *Филимонов С. Б.* Рукопись Н. Л. Эрнста по истории Крыма // Советские архивы. — 1980. — № 5.